

Visionsarbete Arrende, Natur - och Kulturmiljö

Magnus Rignell, Lise-Lotte Johansson, Krister Svensson, Mikael Hertzberg

1. Bakgrund och historik

Naturvårdsarbetet har en lång historia på Äpplarö. I hundratals år har ön varit bebodd och jorden brukad. Den var även plats för hotellverksamhet, och ett populärt resmål för turister under tidigt 1900-tal. Öns karaktär ändrades först med finansmannen J.P Åhlén, som köpte ön för att bygga sin sommarstuga. Samtidigt omvandlade han stora delar av Äpplarös arkipelag till ett naturreservat, och skapade då ett förhållningssätt till naturen som fortfarande är tongivande. Sedan dess har en förening, Äpplarö Naturvårdsförening, arbetat för att upprätthålla öns inkl. naturreservatets värden tillsammans med Länsstyrelsen. Den här rapporten ska inte alltför ingående redovisa Äpplarös historia, men behöver understryka att ön i allra högsta grad har präglats av den generositet och natursyn som J.P gav uttryck för då han valde att bevara naturen, snarare än att slå mynt av den.

Öns kulturmiljö kom inte som en gåva. Den har skapats över tid, som ett resultat av det jordbrukssamhälle ön en gång var. Blandskogen, det öppna landskapet, och åkrarna är en kvarleva från en annan tid, med andra behov. De är landskap som i stort sett kräver djurhållning och bete för att kunna bibehålla sina stora natur- och kulturvärden. Rent praktiskt har jordbruksmiljön bevarats tack vare fastboende arrendatorer, som har upprätthållit djurskötsel på ön och därmed skapat en kontinuitet i betet.

Andra kulturella företeelser, som Midsommarfirande och Äpplaröveckan, har ett mer personligt förflutet. De traditioner som idag är självklara på Äpplarö, har inte instiftats utifrån, eller kommit givna av historien. Snarare har de uppstått från enstaka eldsjälar, eller som en konsekvens av öns bredare kamratanda. Det är dock viktigt att påminna sig om att traditioner inte behöver stagnera. Nya generationer kommer, om de ges möjlighet, att skapa nya upplevelser, som kan bli del av öns kultur, lika självklart som midsommarfirandet eller Äpplaröveckan.

I visionen som framhålls här har vi försökt bejaka båda dessa aspekter. Vi vill öppna för att både bevara och uppfinna, så att framtida generationer kan uppleva samma värme som vi inför ön.

1B. Utblick

Det finns flera öar med liknande förutsättningar, där andra sätt att organisera naturvård har prövats. Nedan följer ett antal exempel:

Edö Ö: slutade med kor för ca 20 år sedan och alla hagar har vuxit igen och sly har växt upp.

-Edö: har från 2 år tillbaka en familj som bor permanent på ön, som bedriver get, höns och bigård. Familjen har själva finansierat köp av fastigheten.

-Ingmarsö: Bonden som haft kalvar som betat på ön sålde sina djur för 4 år sedan och en grupp bildades för att lösa hur man skulle se till att markerna inte växer igen. En arrendator för att sköta markerna söks nu. Björn Carlsson (Östersjöfonden och sommarboende på ön) har givet ett bidrag till att bygga en ny arrendebostad vid Norrgården. Sedan söker gruppen med ljus och lykta för att hitta något sätt att få pengar för att betala en arrendator för en 75 % tjänst.

-Husarö: Här betar Martinas kor från Idholmen under sommaren och hon tar även foder. Hon får betalt för att beta på denna ö.

Finnhamn: Här har Skärgårdsstiftelsen en arrendator Martina med sina Anguskor och betar på markerna. Hon har en grönsaksbod under sommaren och har en 25% tjänst hos Skärgårdsstiftelsen för att tillsammans med tillsynsmannen sköta markerna.

-Blidö: Här finns ett Aktiebolag bestående av boende på ön som tillsammans investerar i fåren. Utdelning sker i form av kött och skinn.

2. Definitioner och begrepp

Öppna landskap

Med öppna landskap avses jordbruksmark som innehåller en variation av brukad mark, betesmark och slåttermark eller andra öppna miljöer som stränder hållmarker och klippkust etcetera. som ej växer igen med träd och buskar. Igenväxningen får inte omöjliggöra fri sikt, framkomlighet och en känsla av öppenhet.

Biologisk mångfald

Variationsrikedomen bland levande organismer av alla ursprung, inklusive från bland annat landbaserade marina och andra akvatiska ekosystem och de ekologiska komplex i vilka dessa organismer ingår; detta innefattar mångfald inom arter, mellan arter och av ekosystem (Def. Wikipedia)

På Äpplarö:

Bevarandet av en stor variation av olika naturmiljöer för att möjliggöra fortlevandet av så många olika djur och växtarter som möjligt. Allt från vanliga arter till mer ovanliga t.ex. sådana som är rödlistade på Artdatabankens rödlista från 2015 (förteckning över hotade arter i Sverige). Exempel på rödlistade arter som finns på Äpplarö är mindre hackspett (NT-Nära hotad), törnskata (LC-Livskraftig), adam och eva (livskraftig), ljungsnärja (VU-Sårbar), höskallra (LC) och stenskvätta (LC).

Betat kulturlandskap

Genom bete upprätthålla ett öppet landskap där det gamla kulturlandskapets kännetecken som stengårdsgårdar, åkerholmar och byggnader skyddas och bevaras. Betet möjliggör en öppenhet i landskapet där övergångar från öppen mark och skog hålls öppna samt skogarna bevaras som gamla bondeskogar med litet inslag av buskar i markvegetationen och stort inslag av bärris.

Byggnadsvård

Byggnadsvård är ett förhållningssätt där man bygger, utvecklar och renoverar med material, konstruktioner och metoder som skapar bestående värden för hus och människor. (Def, Byggnadsvårdsföreningen)

Äpplarö: Bevara hus, ekonomibyggnader, bryggor etc. och säkerställa fortsatt nyttjande för framtiden. Renoveringar och ombyggnationer ska ske med varsamhet så att den ursprungliga karaktären bevaras men möjligheten till effektivt nyttjande måste ändå uppnås.

Sociala aktiviteter

Äpplarös kultur består av sociala aktiviteter där samvaro, tillgänglighet, öppenhet och trivsel ska vara ledord. Aktiviteterna ska också bidra till att uppnå syftet och målet med våra föreningar i form av t.ex. arbetsdagar.

3. Syfte och funktion

Natur-och kulturmiljön är kanske Äpplarös mest värdefulla tillgång. En levande och varierad skärgårdsmiljö är ett mål i sig. Den insikten ligger i tiden, då gamla jordbrukslandskap försvinner. Även berörd myndighet Länsstyrelsen i Stockholms län inser öns värden, vilket ger ekonomiska incitament att framhålla öns unika karaktär. De föreningar som förvaltar ön har en möjlighet att förbättra ekonomin, om naturvården utförs på ett genomtänkt vis. För många av de boende på ön är frågan också sentimental. Äpplarös vackra natur och goda stämning upptar en central del av livet.

Det var just detta som uttrycktes på det inledande visionsgruppsmötet. Grupp efter grupp framhöll bevarandet av de öppna landskapen, det levande jordbruket och behovet av att värna naturen som det centrala. Öns framtid bör vara nära kopplad till en fortsatt rik natur. Samtidigt uttrycktes en önskan om förnying. Ett forum där även yngre öbors önskemål kunde tas upp; utegym, umgängesstuga, boullebona. Poängen var inte vilket förslag det gällde, utan att det fanns utrymme för att påverka och utveckla de gemensamma ytorna. En öppenhet för att ön också ska vara en plats där det är möjligt att roa sig och umgås.

Det här är vad vi tagit fasta på i Äpplarös vision för natur-och kulturvård. Att bevara Äpplarös unika karaktär. Ett levande landskap, där alla människor, oavsett ålder, kan ta del av det ön erbjuder. Att det även fortsatt finns en insikt om att man inte kan ta skärgården för given. Att engagemang och respekt inför både natur och människor är de värden som råder.

4. Förslag till vision

Äpplarö har en unik miljö. Gammelskog, träsk, karga klippor, strandängar, slätterängar, en trolsk insjö, sandstränder och levande jordbruk. Allt samlat på mindre än två kvadratkilometer. Det är i stort sett unikt att på det här sättet kunna njuta av skärgårdsnatur. Gammal som ung kan fritt promenera, skåda fåglar och djur, plocka bär, svamp och

blommor, träna, bada, leka eller bara tänka. Vår vision är givetvis centrerad kring den här möjligheten. Att gammal som ung fortsatt kan nyttja naturen för att berika sina liv.

Så vilka värden behöver vi lägga fokus på under de närmaste tio åren? Viktigast är givetvis den varierade naturen. Artrikedomen på ön är en indikator på att naturen mår bra, men måste aktivt hållas efter. Här saknar många tillgång till information. Om man inte känner till de värden ön besitter är det svårt att aktivt arbeta för dess bästa. Därför har vi sammanställt information om öns naturtyper, vilka vi hoppas kan nå ut till de boende på ön. Vi vill också öppna för mindre insatser, där man känner att man som individ har mandat och möjlighet att göra skillnad. Här förväntar vi oss ett samarbete med Naturvårdsföreningen om hur information och konkreta insatser för miljön kan kommuniceras. Vi ser framför oss att det anordnas vandringar i Äpplarös natur, där förståelsen för naturtyper och skötsel kan lyftas. Intresse och engagemang kan väckas.

Detta är givetvis utöver det invanda naturvårdsarbetet med årliga arbetsdagar anordnade av ÄNF. Vi hoppas också på fler projekt med stöd från olika stiftelser/myndigheter. Kanske kan det större monetära värdet som tillskrivs ovanliga naturtyper ligga till grund för fler naturvårdande projekt?

Men punktinsatser för att söka bidrag är bara en del av bilden. Öppenheten måste bibehållas kontinuerligt. Kulturlandskap som vuxit igen är i stort sett omöjliga att återskapa. Därför är fortsatt djurhållning av högsta vikt för öns naturvård. Arrendets roll, som förmedlare av ett traditionellt fastboende är central för den natur vi vill bevara. Den öppna natur betet skapar är också en förutsättning för hur tillgänglig ön är idag.

Vi ser också framför oss ett fortsatt intresse för öns estetiska värden - där byggnader och trädgårdar, vägar och stigar alla hjälper till att skapa Äpplarös lantliga idyll. Vårt hopp är att den respekt som just nu karaktäriserar ön kan fortsätta vara tongivande.

Tillgängligheten till naturen genom bra väg/stignät, avsaknad av motorfordon som skapar en säker miljö att röra sig i och fri från buller samt tydliga och informativa skyltningar är också centrala delar av en framtida ö där natur och kultur är tillgänglig för alla och ger alla en rik upplevelse.

Sist men inte minst förväntar vi oss ett förnyat engagemang för sociala aktiviteter. Det har uttrycks en önskan om nya kontaktytor. Samtidigt har ingen enskild idé framstått som färdig eller förankrad, så vi ser gärna att det under de närmaste tio åren byggs ett forum för nyskapande. En kanal där umgängesförslag, som att bygga exempelvis ett utegym eller en boulebana, på allvar tas i beaktning och sedan röstas om på stämmorna. Vi föreslår att det skapas en kommitté, med uppdrag att hålla ön dynamisk och relevant för alla generationer. En möjlighet för nya sätt att umgås, och intressen att uppstå.

Visionen i korthet:

Äpplarös höga natur- och kulturvärden ska upprätthållas genom långsiktig skötsel. Öppna naturlandskap, hög biologisk mångfald, stor tillgänglighet, betat kulturlandskap, byggnadsvård och sociala aktiviteter ska främjas även i framtiden.

5. Målbild för skötsel av natur

Målbild för kulturhistoriska värden

Ön har kulturhistoriska värden kopplat till de gamla betes- samt åkerbruket. Skötseln har lyft fram spår av gamla tiders nyttjande av ön så att upplevelsen av traditionellt jordbrukslandskap är tydlig. Följande avsnitt tar utgångspunkt i det förslag till skötselplan för Äpplarö (främst naturreservatet) som finns framtagna av länsstyrelsen tillsammans med ÄNF.

Målet för reservatet och övrig mark på ön är:

- Att de gamla naturbetesmarkerna betas

- Att skogsbete är återupptaget på stora delar av ön
- Att tidigare åker är bevarad öppen genom bete eller slätter
- Att hamlade träd är återhamlade och nyhamlade träd finns, främst i anslutning till betesmarkerna
- Att spärrkroniga gamla ekar är friställda
- Att stenmurar och odlingsrösen är friställda

Målbild för biologiska värden

Reservatet ska innehålla en variation av naturtyper med ursprung i skärgårdsmiljön och den tidigare hävden. Detta omfattar kala omgivande kobbar och skär, kala klippor och öppna strandängar längs öarnas finjordsstränder, hävdade betes- och skogsmarker inne på öarna, samt områden med opåverkad naturligt utvecklad löv- och barrskog.

Målet för reservatet och övrig mark på ön är:

- De nu trädbevuxna betesmarkerna och strandängarna på Äpplarö betas och den biologiska mångfalden knuten till markfloran och gamla ädellövträd har utvecklats
- Gamla spärrkroniga ekar står solbelyst och öppet och utvecklas livskraftigt
- Vallar och öppna betesmarker är välbetade med stor artrikedom
- Hamlade träd står öppet och nyhamling av unga träd sker i anslutning till betesmarkerna
- Buskar och snår runt åkermarken är bevarade för fågellivet
- Reservatets skogar på Äpplarö sköts i första hand som bondeskog med bete. Målet är en öppen örtrik skog
- Reservatets barrskogar är i andra hand skötta genom fri utveckling, utveckla högre biologiska värden i naturtypen västlig taiga
- Små öar och skär har bibehållits kala för att säkerställa dessa som fågelhabitat
- Återskapat gamla naturtyper som försvunnit pga bristande/felaktig skötsel

Skogsmark

Tidigare präglades skärgårdens skogsbruk av enskilda brukare och deras egna insatser. Skärgårdsskogarna utgör till största delen en kulturskog. Skogsbete bedrevs på i princip all tillgänglig skogsmark. Denna typ av skog benämns ofta som bondeskog.

Där så är möjligt skall skogsmarkerna betas, där inte betesdjur kan ordnas skall värden kopplade till naturskogsartade miljöer utvecklas genom att dessa skogsmarker lämnas för fri utveckling eller extensiv naturvårdsskötsel.

Prioriteringsordning för skogsbete bör vara:

1. Ädellövskogsdominerade partier. 2. Triviallövskogar, 3 Barrskogar med blåbärsris och gräs.

Vid skötselåtgärder ska värdefulla element för fauna och flora sparas så som grova träd, hålträd, boträd och brynmiljöer. Alla skötselåtgärder inom på ön, t.ex. röjning, avverkning, bränning och uttransport av virke ska utföras vid sådan tid och på sådant sätt att skador på mark inte uppkommer.

Träd som fallit eller hotar falla ned över befintliga vägar, stigar, ledningsgator, stängsel, åker eller betesmarker får upparbetas och avlägsnas. Träd som är värdefulla för faunan och floran, exempelvis grova och gamla träd ska dock flyttas och lämnas kvar på lämplig plats.

Om avverkning av träd som är värdefulla för faunan och floran blir aktuell i anslutning till ledningsgator bör trädet i första hand dödas genom ringbarkning eller toppkapning.

Fågellivet kan särskilt gynnas genom uppsättning av holkar och andra konstgjorda bon.

Lövskogar

De flesta av dagens ädellövskogar var förr slätterängar eller beteshagar med ett glest träd- och buskskikt. Idag har de växt igen och har i en del fall utvecklats till naturskogsartad lövskog med naturvärden knutna till andra arter än de i den öppna hagmarken.

Triviallövskogar har också varit betade och betydligt öppnare än dagens skogar. Samma utveckling har skett som i ädellövskogarna.

Restaureringen av lövskogar innefattar bortröjning av främst gran och tall, men även av lönträd inklusive ädellöv, där dessa står för tätt. Äldre och/eller grova träd ska alltid lämnas kvar och de som stått öppet frihuggs i flera steg. Vid gallringar sparas i första hand träd och buskar som vuxit upp i en tidigare öppen miljö. Hur snabbt man bör gå fram med frihuggningen är beroende av hur länge trädet stått beskuggat.

Rekrytering av nya potentiella jätteträd sker genom friställning och kontinuerlig röjning kring utvalda unga träd. Eventuellt kan även topphuggning utföras för att skapa vidkronighet.

Buskar och sly som bedöms vara igenväxningsvegetation röjs bort. Det är dock viktigt att en hel del blommande buskar sparas. Förekomst av blommande buskar av t.ex. hagtorn, slån och rosenbuskar ökar diversiteten och bidrar med föda och hemvist för många fjärilar och andra insekter. Död ved och hålträd lämnas, även en hagmark kan hysa lågor och torrakor av grova träd.

Spärrkroniga ekar

Gamla spärrkroniga ekar (diameter >80 cm) har höga natur- och kulturvärden och utgör också värdefulla miljöer för insektsfauna. Ekar är mycket känsliga för inväxt i kronan och träden bör därför friställas från träd- och buskvegetation under och upp till fem meter runt kronan. Eken ska stå så pass fritt att stammen solbelyses så mycket som möjligt.

Betade lövskogar

Utmarker (Skogar) betas när som helst under betessäsongen, gärna tidigt och/eller sent på säsongen eftersom djuren gärna då betar uppväxande småträd. I skogar som utmarksbetas kan också hamling och frihugning av stora lövträd utföras.

Genom att det finns betesdjur på Äpplarö finns en möjlighet att bevara eller återskapa bondelandskapets betade skogar. Särskilt angeläget är detta i skogsmiljöer med ädellövträd.

Bevarandemål för betade lövskogar

- Arealen betade skogar ökar.
- 90 % av arealen skall vara välbetad vid vegetationsperiodens slut.
- Typiska arter skall öka i respektive skötselområde.

Artfattiga gräsmarker

De gamla åkermarkerna på Äpplarö är numera betesvallar. De sköts utan konstgödsel och betas av får. De är idag ganska artfattiga men med tiden kommer de att bli allt artrikare. På vallarna skall inte konstgödsling ske och bete skall ske från början av maj till oktober eller senare om väder tillåter. På särskilda delar av vallarna kan stödutfodring ske. Dessa områden skall helst ligga på samma ställe år från år. Som alternativ till bete kan slåtter ske.

Bevarandemål

- Arealen betesvallar är konstant eller ökar.
- Minst 95 % av betesvallarna skall vara väl avbetade varje år vid vegetationsperiodens slut.
- Antalet svartkämpar skall öka.

Engångsätgärder

- Eventuell stängsling .
- Eventuell röjning av igenväxningsvegetation.

Löpande skötsel

- Årligt bete eller slåtter.